

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ПРИ ДОПИТІ У СУДІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

PSYCHOLOGICAL INFLUENCE DURING COURT INTERROGATION: CONCEPT, FORMS, AND APPLICATION FEATURES

Лимар С.Р., студентка I курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Чорний Г.О., к.ю.н.,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена всебічному дослідженню психологічного впливу, який застосовується під час допиту у судовому процесі, з акцентом на відмінностях між законними та незаконними методами. Автор детально розкриває поняття та сутність судового допиту, аналізуючи його складові елементи, зокрема мету, методи та тактики, що використовуються для отримання свідчень. Особливу увагу приділяється визначенню поняття психологічного впливу, його характеристикам та відмежуванню від психологічного насильства, яке є неприпустимим і забороненим згідно з нормами кримінального процесуального права.

У статті проведено ґрунтовний аналіз особливостей застосування психологічного впливу під час допиту, що включає як прийнятні, так і неприпустимі форми. Розглядаються такі законні методи, як створення сприятливої психологічної атмосфери, застосування тактики активного слухання, побудови довірливого контакту з допитуваним, що сприяє добровільному наданню правдивих свідчень. Водночас проаналізовано небезпеку використання незаконних форм психологічного тиску, включаючи маніпуляцію, обман, залякування, які можуть призвести до спотворення інформації та порушення права на справедливий судовий розгляд.

Також у статті наводяться приклади з практики, що ілюструють вплив психологічних технік на якість отриманих свідчень, і розглядаються етичні аспекти, які мають бути враховані працівниками суду та слідчими для забезпечення дотримання прав людини. Автор підкреслює важливість балансу між ефективністю допиту та дотриманням правових стандартів, адже будь-яке порушення може мати негативні наслідки для правосуддя та довіри до судової системи.

Наприкінці робиться висновок про те, що допит є важливою слідчою дією, що спрямована на збирання доказів шляхом отримання інформації від учасників провадження. А психологічний вплив є невід'ємною складовою допиту і може бути як свідомим, так і несвідомим. Він спрямований на досягнення об'єктивної істини в процесі слідства.

Таким чином, стаття спрямована на висвітлення важливих аспектів правозастосовчої практики, пропонує рекомендації для вдосконалення методів допиту, що враховують як законодавчі, так і етичні норми.

Ключові слова: допит, судовий допит, допитуваний, психологічний вплив, психологічне насильство, кримінальний процес, правосуддя, етика, права людини, методи допиту.

The article is dedicated to a comprehensive study of psychological influence during interrogation in court proceedings, with a focus on distinguishing legal and illegal methods. The author thoroughly examines the concept and essence of judicial interrogation, analyzing its key components, including objectives, methods, and tactics used to obtain testimony. Special attention is given to defining psychological influence, its characteristics, and its distinction from psychological coercion, which is impermissible and prohibited under criminal procedural law.

The article provides an in-depth analysis of the application of psychological influence during interrogation, covering both permissible and unacceptable forms. It explores lawful techniques such as creating a favorable psychological atmosphere, using active listening tactics, and building rapport with the interviewee, which facilitates voluntary and truthful testimony. At the same time, it highlights the dangers of using illegal forms of psychological pressure, including manipulation, deception, and intimidation, which can lead to distorted information and violations of the right to a fair trial.

Practical examples are provided to illustrate the impact of psychological techniques on the quality of obtained testimony, while ethical considerations are examined to ensure compliance with human rights standards by court officials and investigators. The author emphasizes the importance of balancing interrogation efficiency with adherence to legal standards, as any violation can negatively affect the integrity of justice and public trust in the judicial system.

The article concludes that interrogation is a crucial investigative action aimed at gathering evidence through information obtained from participants in the proceedings. Psychological influence is an inherent part of interrogation and can be both conscious and unconscious, aimed at uncovering objective truth during investigations.

Thus, the article highlights key aspects of legal practice, offering recommendations for improving interrogation methods that take into account both legal and ethical standards.

Key words: interrogation, judicial interrogation, interviewee, psychological influence, psychological coercion, criminal process, justice, ethics, human rights, interrogation methods.

Постановка проблеми. Допит є одним із найважливіших інструментів збору доказів у кримінальному процесі. Однак проведення допиту в судовому засіданні має ряд особливостей, які вимагають від слідчого або прокурора не лише знання юридичних норм, а й глибокого розуміння психологічних процесів, що відбуваються під час спілкування з допитуваним.

Складність судового допиту визначається психологічною напруженістю гласного та відкритого змагального процесу динамічного колективного дослідження показань про обставини події більш віддаленої за часом порівняно з досудовим розслідуванням, що вимагає розроблення оригінальних прийомів, використовуваних при проведенні допиту в судовому засіданні, оскільки багато з того, що є актуаль-

ним на стадії досудового розслідування, втрачає свою значущість на судових стадіях кримінального процесу [1, с. 2].

Незважаючи на спільну мету – отримання правдивих показань – слідчий і судовий допити мають суттєві відмінності. Публічність судового процесу, динамічність судового дослідження та інші фактори роблять судовий допит більш складним і вимагають від учасників процесу особливої підготовки.

Специфіка судового допиту визначається кількома факторами. По-перше, він є відкритим для громадськості. По-друге, судовий розгляд характеризується швидкими темпами. По-третє, усі учасники процесу заздалегідь знайомі з матеріалами справи. Нарешті, між моментом події та моментом допиту в суді може пройти значний час.

Зазначені особливості істотно відрізняють судовий допит від допиту на досудовому слідстві. Але попри суттєві відмінності умов, у яких відбуваються допити на досудовому слідстві та в суді, переважна більшість розроблених криміналістикою тактичних прийомів слідчого допиту з успіхом можуть бути пристосовані до обстановки судового розгляду [1, с. 17].

Питання психологічного впливу при допиті у суді є проблемними і мають важливе значення для правоохоронної діяльності, оскільки така діяльність найчастіше пов'язана із впливом на психіку людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти та психологічні особливості судового допиту розглядали такі вчені як: О.Г. Богуславська, Є.В. Бреус, Ю.М. Мирошніченко, Ф.М. Сокиран, О.В. Фунікова, В.Ю. Шепітько, Д.І. Яїцька та інші.

Проте з огляду на важливість цієї проблематики питання застосування психологічного впливу при допиті у суді потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

Метою статті є дослідження поняття, форм та особливостей застосування психологічного впливу при допиті у суді.

Виклад основного матеріалу. Допит є процесуальною дією, регламентованою кримінально-процесуальним законодавством. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не дає чіткого визначення поняттю «допит», ст. 224 якого зазначає лише порядок проведення допиту [2].

Найбільш вдалим є визначення вченого В.Ю. Шепітька, який тлумачить «допит» як слідчу дію, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини [3, с. 252].

Водночас, на думку В.Г. Гриценка, П.В. Пихтіної, можливе трактування допиту як певної дії, що регулюється чинним законодавством та мають структурно-логічний зв'язок, завданням якого є безпосереднє вилучення інформації, її оцінка та застосування для боротьби зі злочинністю [4, с. 176].

Будучи найпоширенішою слідчою дією, допит передбачає проведення послідовних пізнавальних і фіксувальних операцій, які виконуються слідчим, прокурором, суддею та спрямовані на встановлення істини в кримінальному провадженні [5, с. 284].

Відповідно до чинного законодавства, у судовій практиці застосовуються одночасний, прямий та перехресний судовий допит.

Одночасний допит передбачає одночасне опитування двох або більше осіб, яких уже допитували, з метою усунення суперечностей у їхніх свідченнях. Порядок проведення такого допиту регулюється частиною 9 статті 224 КПК України. О.І. Котюк зазначає, що основною метою одночасного допиту є отримання додаткових фактичних даних про справжні обставини злочину, які мають значення для встановлення об'єктивної істини, особливо в випадках, коли свідчення раніше допитаних осіб суттєво різняться між собою [6, с. 31]. С.Ю. Карпушин, вчений-криміналіст, звертає увагу на те, що законодавство не зобов'язує слідчого або прокурора проводити одночасний допит навіть за наявності значних розбіжностей у свідченнях. Як приклад, у рішенні слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 11 червня 2015 року було відхилено скаргу на відмову слідчого провести одночасний допит підозрюваного та свідків. Суддя вказав, що проведення такого допиту є правом, а не обов'язком слідчого [7, с. 63].

Щодо прямого та перехресного допиту, вони відбуваються на засадах змагальності, що запозичені із зарубіжних правових систем. Порядок їх проведення регулюється

положеннями частин 6–8 статті 352 та статті 353 КПК України. Проте законодавство не дає чіткого визначення «прямого допиту». За словами науковців Є.М. Блажівського, Ю.М. Грошевого та Ю.М. Дьоміна, прямий допит – це процес, коли один учасник судового процесу (прокурор, захисник або обвинувачений) ставить запитання іншому учаснику (свідку) [8, с. 89]. Можна додати, що першочергово запитання ставить та сторона, яка викликала свідка. Під час прямого допиту заборонено ставити навідні запитання, тобто ті, у яких є прихована підказка. Свідок відповідає лише на поставлені йому запитання, без «вільної розповіді».

Перехресний допит також не має чіткого законодавчого визначення, тому науковці надають власні трактування цього поняття. На думку В.О. Попелюшко, перехресний допит полягає у допиті свідка сторонами стосовно одних і тих самих обставин. Під час цього допиту кожен учасник судового процесу має право ставити свідку додаткові запитання для уточнення або доповнення його відповідей [9, с. 150]. С. Дуда визначає перехресний допит як процес, коли учасники судового процесу можуть по черзі задавати питання одній і тій самій особі з метою уточнення, доповнення або перевірки її свідчень. На думку вченого, цей допит зазвичай розпочинається після того, як допитуваний висловився у «вільній розповіді» про відомі йому обставини справи [10, с. 154]. Отже, основне завдання перехресного допиту – шляхом навідних запитань показати, що свідок або помиляється, або свідчить неправдиво.

Під час судового допиту невід'ємною частиною цього процесу є психологічний вплив. Він може бути як свідомим, так і несвідомим, і спрямований на отримання потрібної інформації від допитуваного.

Слід наголосити, що в нормах КПК України психологічний вплив чітко відображений у вигляді апріорного дозволу законодавцем такого впливу чи як пряма заборона деяких його форм. Результати аналізу статей КПК України дають змогу дійти висновку про необхідність фізичного і психологічного впливу як взаємодії у кримінальній процесуальній діяльності. У кримінальному судочинстві психологічний вплив є цілком припустимою та цілеспрямованою дією у межах закону осіб з вирішення питань стимулювання психічної сфери людини для відтворення обставин розслідуваної події [11, с. 18].

Саме поняття «психологічний вплив» вказує на його цільову спрямованість – це психіка людини. У психології вплив визначається як перенесення інформації від одного учасника взаємодії (спілкування) до іншого. Причому в процесі такої взаємодії кожний учасник постійно опиняється в ролі об'єкта (допитувана особа) чи суб'єкта спілкування (слідчий який здійснює допит). У процесі спілкування слідчий звертається до допитуваної особи з повідомленням, або із запитанням, або пропонує, просить чи наказує щось зробити [12, с. 62].

Категорія психологічного впливу займає особливе місце в системі психологічного знання. Проблема психологічного впливу є дуже важливою проблемою психології й одночасно системоутворюючою категорією, що багато в чому визначає цільову перспективу (пошук законів керування психічними явищами), прикладний потенціал психологічної науки, пов'язаний з дієздатністю виявлених у ній законів, їхньою застосовністю до соціальної практики [13].

В психології поняття «психологічний вплив» розглядається як вплив на людей (на окремих індивідів і на групи), який здійснюється з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки [14, с. 15].

На думку кандидата юридичних наук, доцента Національної академії внутрішніх справ Ф.М. Сокирана,

психологічний вплив являє собою комплекс прийомів, застосовуваних у процесі передавання, опрацювання та використання інформації, які викликають відповідну реакцію, що дає змогу діагностувати психічний стан особи, контролювати перебіг її думок, ставлення до фактів діяльності її поведінки [11, с. 17].

Іншими словами, психологічний вплив – це цілеспрямоване використання психологічних засобів для досягнення бажаних змін у поведінці та свідомості іншої людини. Цей процес передбачає розуміння внутрішніх механізмів психіки та вміння ефективно використовувати інформацію для досягнення поставлених цілей.

Виділяють такі істотні ознаки цього процесу:

– Конкретна мета. Вплив завжди спрямований на досягнення певного результату, тобто зміни в психіці іншої людини.

– Зміна внутрішніх процесів. Психологічний вплив впливає на внутрішні механізми, які регулюють поведінку людини.

– Інформаційний характер. Інформація є основним інструментом впливу, який використовується для зміни світогляду, переконань та ставлення людини.

– Використання психологічних засобів. Вплив здійснюється виключно за допомогою психологічних методів, таких як слова, жести, міміка тощо.

– Планування та технологічність. Психологічний вплив часто є результатом ретельного планування та використання певних технік і методів.

– Вольове зусилля. Ефективність впливу залежить від вольових зусиль того, хто його здійснює [13].

Очевидно, що поняття «психологічний вплив» та «психічне насильство» не є тотожними. У кримінальному праві України – термін «психічне насильство» розкривається через застосування погроз. Однак якщо розширити погляд, то можна дійти висновку, що Поняття «психологічний вплив» ширше за поняття «психічне насильство». Психологічний вплив – це будь-який вплив на психіку людини, як позитивний, так і негативний. Психічне насильство ж завжди має негативний характер і полягає у свідомому завданні психологічної шкоди іншій особі. Згідно з українським законодавством і міжнародними нормами, психічне насильство проявляється у погрозах, приниженнях, жорстокому поводженні та інших діях, спрямованих на підірвання психічного здоров'я людини. Таким чином, психічне насильство – це крайній ступінь негативного психологічного впливу, який переходить межу допустимого і є протиправним [15, с. 275].

В.Ю. Шепітько зазначає, що кримінально-процесуальне законодавство регламентує положення, які забороняють окремі засоби впливу в тих чи інших випадках. Так, ч. 3 ст. 22 КПК України вказує, що забороняється домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів. Що таке «інші незаконні заходи», де межа між дозволеним і недозволеним – законодавець не розкриває. На думку вченого-криміналіста, саме тому в криміналістичній літературі тривають дискусії про можливість чи неможливість використання психологічних пасток, слідчих хитрощів, емоційних експериментів, психологічного реагенту та ін. [16, с. 196].

За думку О.В. Фунікової, психологічний вплив під час спілкування є багатограним явищем. Він може здійснюватися як за допомогою прямих словесних повідомлень, так і через прихований вплив, який передається за допомогою інтонації, міміки та жестів.

Дослідивши позиції багатьох криміналістів, О.В. Фунікова доходить висновку, що допустимість психологічного впливу зумовлена певними факторами: 1) правдивістю інформації, що міститься в тактичному прийомі; 2) свободою вибору співрозмовника; 3) дотриманням моральних норм.

О.В. Фунікова також підкреслює, що використання психологічного впливу має бути обґрунтованим і відповідальним [17].

Основним напрямом психологічного впливу як під час досудового розслідування, так і судового провадження є отримання об'єктивно правдивої інформації законним шляхом зі встановлених законом джерел щодо розслідуваної події.

Психологічний вплив у кримінальному процесі може бути правомірним і неправомірним (шантаж, погрози, катування), а тому і недопустимим у слідчій діяльності.

До незаконних методів психологічного тиску під час допиту відносять:

– прямих погроз. Загрози фізичної розправи над допитуваним або його близькими, зміна умов утримання без правових підстав, розголошення конфіденційної інформації з метою дискредитації, сфабрикування обвинувачень;

– маніпуляції (введення в оману шляхом підробки документів або надання неправдивої інформації, створення атмосфери страху та безвиході);

– приниження людської гідності, наприклад, використання образливих висловлювань, вимог, які суперечать морально-етичним нормам;

– підкуп, тобто обіцянки матеріальних благ або пільг в обмін на зізнання, використання заборонених речовин для впливу на свідомість;

– інші методи (застосування нетрадиційних методів впливу, таких як гіпноз або парапсихологічні практики) [18, с. 461–462].

До законних форм психологічного впливу можна віднести наступні:

1) встановлення психологічного контакту, тобто створення атмосфери довіри, доброзичливого спілкування, використання невербальних засобів комунікації;

2) створення комфортного середовища, де людина почуває себе безпечно і може вільно висловлюватися, значно підвищує шанси отримати правдиву інформацію;

3) використання відкритих запитань, які спонукають до детальних відповідей і допомагають допитуваному структурувати свою розповідь;

4) активне слухання, коли демонстрація уваги до свідчень, перефразування сказаного – все це допомагає допитуваному зрозуміти, що його слова важливі;

5) логічні аргументи. Якщо свідчення суперечать іншим фактам, слідчий, прокурор можуть використовувати логічні аргументи, щоб спонукати допитуваного переглянути свою позицію;

6) емпатія. Прояв розуміння емоційного стану допитуваного може допомогти встановити контакт і отримати більш детальну інформацію.

Необхідно розуміти, що межа між законним і незаконним впливом часто буває розмитою. Багато що залежить від конкретних обставин справи і професійної підготовки особи, яка здійснює допит.

Отже, законні форми психологічного впливу на судовому допиті спрямовані на встановлення істини, але при цьому не повинні порушувати прав людини. Збалансований підхід, що поєднує в собі професійні знання і повагу до особистості допитуваного, є ключем до ефективного проведення допиту.

Таким чином, допит є важливою слідчою дією, що спрямована на збирання доказів шляхом отримання інформації від учасників провадження.

Психологічний вплив є невід'ємною складовою допиту і може бути як свідомим, так і несвідомим. Він спрямований на досягнення об'єктивної істини в процесі слідства. У кримінальному процесі дозволяються законні форми психологічного впливу, які мають певні межі, не повинні перетворюватися на психічне насильство і порушувати права людини.

Важливо розрізняти психологічний вплив, який може бути як позитивним, так і негативним, і психічне насильство, яке завжди має негативний характер і є протиправним. Психічне насильство, зазвичай, проявляється у вигляді погроз, принижень, шантажу, і українське законодавство забороняє його використання під час допиту.

Психологічний вплив на судовому допиті – це тонкий інструмент, який вимагає високої професійної майстерності та етичної відповідальності. Дотримання законних норм і принципів дозволяє отримати достовірну інформацію та забезпечити дотримання прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирошніченко Ю. М. Судовий допит у кримінальному провадженні / за ред. проф. А. Ф. Волобуєва. Кропивницький: ДонДУВС, 2023. 97 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13. 04. 2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.11.2024).
3. Криміналістика: підручник / [за ред. В. Ю. Шепітька]. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Ін Юре, 2004. 728 с.
4. Гриценко В.Г., Пихтіна П.В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки. Серія: право*. 2018. Випуск 5. С. 175–181.
5. Чернецька В. Види судових допитів у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 284–288.
6. Котюк О. І. Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2016_KotuiK.pdf (дата звернення: 03.11.2024).
7. Карпушин С. Ю. Проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2. С. 238–243.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 2. 664 с.
9. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: навч. Посібник. К.: Кондор, 2006. 234 с.
10. Дуда С. Судовий допит, його сутність і види. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 153–155.
11. Сокиран Ф. М. Застосування психологічного впливу в кримінальному судочинстві. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 15–21.
12. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 340 с.
13. Ніколаєнко С. Категорія психологічного впливу в психології. 2011. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=DInnsOoAAAAJ&citation_for_view=DInnsOoAAAAJ:u-x6o8ySG0sC (дата звернення: 03.11.2024).
14. Богуславська О.Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 67. С.12–19.
15. Яіцька Д.І. Психологічний вплив та психічне насильство під час допиту: сутність і межі допустимості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 275–278.
16. Шепітько В.Ю. Проблеми застосування психологічного впливу на досудовому слідстві (в контексті дотримання прав людини). *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 195–200.
17. Фунікова О.В. Застосування психологічного впливу в тактиці проведення слідчих дій. *Сучасні проблеми криміналістики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 9. С. 113–119.
18. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Психологічний вплив у досудовому провадженні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 3. С. 189–193.